



DİLBİLİMSEL AÇIDAN ŞİİR DİLİ VE BU BAĞLAMDA BAKİ'NİN GAZELLERİNDE ALIŞILMAMIŞ BAĞDAŞTIRMALAR DUYGU DEĞERİ VE UZAK ÇAĞRIŞIMLAR*

*Murat KEKLİK***

ÖZET

İnsan dili sınırlı sayıdaki seslere (40, en çok 50 kadar sese) dayandığı halde bu sesleri değişik düzenlerde sıralayarak milyonlarca sözcük oluşturulabilir. Yine belli sayıda anlamlı birime sahip olduğu halde bunlarla, değişik, işler ve sıralamalarla çok çeşitli anlamların anlatımını sağlayabilir. dilin en üst seviyede kullandığı bir ifade biçimi ise şiidir,. Türk şiirinin divan şiiri döneminde sözcük seçimi gerçekten, büyük önem taşımaktadır. Kullanılan sözcükler ölçü (aruz ölçüsü) içindeki yerleri, ses değerleri, özellikle de anlam açısından nitelikleri göz önünde tutularak seçilmekteydi. Bir beyitte kullanılan sözcük, çeşitli söz sanatlarını gerçekleştirebilmek ve başkalarıyla ilişkiye sokulmak üzere belirlenmekte, kimi zaman birden çok anlamın su üstüne çıkması amacıyla şiirde yer almakta ve çeşitli anımsatmalar, çağrışımlarla, ses açısından sağladığı olanaklarla etkili olmaktadır.

Şiir diline hakimiyetiyle tanınan 16. yüzyılın büyük şairi Bâkî, yepyeni hayaller ve imajlar yakalamaya çalışan diğer divan şairleri gibi büyük şairlik yeteneği ve geniş kültür birikimiyle kendine özgü söz bileşimlerini ve alışılmamış bağdaştırmaları gazellerinde kullanmıştır. Anlam açısından nitelikleri ve ses değerleriyle gösterge seçiminde son derece titiz davranmış, benzetme yoluyla soyut kavramları somut varlıklara ustalıkla bağdaştırabilmiştir. Divan şiirinin sembolik dilini de çok iyi kullanabilen şair, edebî sanatlar aracılığıyla gazellerinde kullandığı sözcüklerin duygu değeri ve çağrışım bakımından semantik alanlarını genişletmiştir.

Çalışmamızda şiir diline ve dolayısıyla Baki'nin gazellerine dilbilimsel açıdan yaklaşılmış Bâkî'nin gazellerindeki alışılmamış bağdaştırmalar, duygu değeri ve uzak çağrışımlar incelenmiştir. Şairin deyiş özellikleri, kelimelerdeki biçim-anlam özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bâkî, dilbilim, gösterge, gönderge, alışılmamış bağdaştırma, duygu değeri, çağrışım.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğretmen-MEB, El-mek: m.keklik33@hotmail.com

**LINGUISTIC ASPECTS OF POETRY LANGUAGE AND IN THIS
CONTEXT UNUSUAL ASSOCIATIONS, THE FEELING VALUES
AND ROMOTE CONNOTATIONS OF BÂKİ'S GHAZALS**

ABSTRACT

Although human language based on a limited number of sounds (40, up to a maximum of 50 voice), the millions of words can be created by sorting these sounds in a different way. Although it has a certain number of meaningful units, a wide variety of meanings can be expressed by different orders of them. Poem is an expression of the language which is used at the highest level. Choice of words in Turkish divan poetry is really important. The words used were chosen according to the sites in in measurement (measure of prosody), sound values, especially qualifications of meaning. The word used in a quatrain was determined by performing a variety of figures of speech, and to be inserted into the relationship to others, sometimes it situated in poetry in order to come out more than one meaning and it become effective by various reminders, associations, opportunities provided in terms of sound.

Great poet of the 16th century Bâkî, who is known ruling in the language of poetry used the unique word combinations and unusual associations by the help of his ability of poetry and broad cultural background in his ghazals such as the other Divan poets trying to capture new dreams and images. In terms of meaning and sound qualities he behaved extremely careful in choosing the indicator values, and he combined the abstract concepts to tangible assets by analogy masterfully. Bâkî can use the symbolic language of Divan poetry fabulously and he expanded the feeling value of words and semantics of words in point of the connotation.

In our study the language of poetry and Baki's ghazals are discussed in linguistic point of view. Unusual associations, the feeling values and remote connotations of Bâkî's ghazals are examined. Characteristics of the poet's phrase, characteristics of the words that form-meaning are tried to determine.

Key Words: Bâkî, linguistics, indicator, unusual associations, the feeling value, connotation.

1. Şiir Dili

Dilbilim, dilin bilimidir; dil adı verilen kuruluşu her yönüyle inceler, onu mercek, hatta mikroskop altına getirir. Şiir söze dayandığı, şiirin gereği sözcükler ve çeşitli anlatım biçimlerini yansıtan tümceler olduğu için şiir dilinin incelenmesi her alandan önce dilbilimin görevi ve yetki alanı içinde yer alır.¹

Şiir dilinin nitelikleri, onun günlük dilden ayrımı ve dilbilimle ilişkisi üzerinde bugüne kadar gerek dilbilimcileri, gerekse yazın incelemecileri ve şairlerce pek çok şey yazılmıştır. Şiir

¹ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara, 1999, s. 17.

incelemelerinde değişik açıldardan gözlemlenen özellikler, şairin gücünü belirleyen nitelikler, çoğu zaman inceleyen kimsenin kişisel, öznel değerlendirmelerini, görüşlerini de ortaya koymaktadır.

Bir şiiri etkileyici, duygulandırıcı, dolayısıyla da kalıcı kılan etkenlerin başında, hiç şüphesiz şairin dili kullanmakta, duygu ve düşüncelerini, zihninde beliren özgün imgeleri dinleyen/okuyana aktarmaktaki, coşkularını yansıtabilmekteki başarısı gelir.

Öykü, roman, oyun türlerinde de elbette dilin başarılı kullanımı, etkileme ve duygulandırmayı sağlayabilmektedir. Ancak şiir kadar, hepsinden daha kısa yoldan dinleyen/okuyana ulaşabilen, duyguları, coşkuları özlü anlatımla aktarıveren bir başka türün olmadığı, aşikardır. Nasıl, bir resim, ressamın fırçası ve renkleriyle biçimleniyorsa, nasıl bir bestecinin içinde doğuveren melodi ancak notalarla ortaya çıkıyorsa, şairin araç - gereci, şiirin özü, mayası ve hamuru da sözcüklerdir. Şairin ustalığı, ancak sözcüklerle, dile egemenliği ölçüsünde gerçekleşir.²

Şair yaşadığı dünyayı, olayları ve insanları herkesten farklı algılayan bir kişidir. İzlenimlerini aktarıırken diğer sanatçılar kadar rahat değildir, çünkü ne günlük konuşma dilini olduğu gibi kullanabilir ne de düzyazının tekdüzeliğinden yararlanabilir. Dilin belli yönlerinden ve olanaklarından yararlanarak dilin gücünü, anlam ve sesini zorlar. Yapay olarak altın elde etmeye çabalayan eski simyagerler gibi, akla gelmedik yollar dener, dilin her olanağından yararlanır. Yüz binlerce şiir sevgiyi dile getirdiği halde bugün bir şair herhangi bir dilde yepyeni, hiç söylenmemiş sevgi şiirlerini yazabilir. Bu durum, insan beyninin yaratma gücünden kaynaklandığı gibi dilin yaratıcılık adı verilen yönünden de ileri gelmektedir.³

Bilindiği gibi insan dili sınırlı sayıdaki seslere (40, en çok 50 kadar sese) dayandığı halde bu sesleri değişik düzenlerde sıralayarak milyonlarca sözcük oluşturulabilir. Yine belli sayıda anlamlı birime sahip olduğu halde bunlarla, değişik, işler ve sıralamalarla çok çeşitli anlamların anlatımını sağlayabilir. Örneğin Türkçede:

“Onu bir daha sevdim.” ile

“Onu daha bir sevdim.”

arasında belli bir anlam ayrımı vardır.⁴

Şairin kullandığı sözcükler genel olarak dilin her gün kullandığımız öğeleridir. Ancak iyi şair, bunları yepyeni bağlantılarla bir araya getirebilir, şiirleştirebilir. Bu başarı kimi zaman yakın ve uzak çağrışımlar sağlayan sözcüklerin seçilerek bir arada kullanılması, kimi zaman çeşitli tasarımlar uyandıran, duygu değerleri yüksek öğelerin seçimi, kimi zamanda alışılmamış bağdaştırmalara gidilerek elde edilir. Bütün bunlara, öğelerin ses değerlerinin, bir arada oluşturdukları müzikalitenin, doğal, rahat söyleyişin eklenmesi sözü şiire dönüştürür. Nitekim şiir dili konusunda önemli bir yapıt yayımlamış olan Jean Cohen, şiirin düzyazıdan sessel ya da düşünsel özüyle değil, dil öğeleri arasında kurduğu özel bağlantı tipiyle ayrıldığı belirtir.⁵

İşte dilin yaratıcılık adı verilen bu yönü dolayısıyla yepyeni, hiç duyulmamış aşk şiirleri yazma olanağı bugün de vardır.

Türk şiirinin divan şiiri döneminde sözcük seçimi gerçekten, büyük önem taşımaktadır. Kullanılan sözcükler ölçü (aruz ölçüsü) içindeki yerleri, ses değerleri, özellikle de anlam açısından nitelikleri göz önünde tutularak seçilmekteydi. Bir beyitte kullanılan sözcük, çeşitli söz sanatlarını gerçekleştirebilmek ve başkalarıyla ilişkiye sokulmak üzere belirlenmekte, kimi zaman birden çok

² Doğan Aksan, *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, İstanbul, 2005, s. 11.

³ Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 14.

⁴ a.g.e, s. 15.

⁵ a.g.e, s.18.

anlamın su üstüne çıkması amacıyla şiirde yer almakta ve çeşitli anımsatmalar, çağrışımlarla, ses açısından sağladığı olanaklarla etkili olmaktadır. Divan edebiyatına mensup birçok şair arasında sözcüklerin seçimi konusundaki titizliği bakımından büyük şair **Bâkî**, en önde gelen sanatçılardan olmuştur. Şiirlerinin başarısında bu titiz seçimin, sözcükleri yerleştirmedeki ustalığın önemli bir payı vardır. **Bâkî**, bu bakımdan bir söz ustası sayılmaktadır.⁶

İnsanın duygu yönünün ağır bastığı bildirilerin en etkili örneklerini de şiir dilinde bulabiliriz. İletişim açısından bakıldığında şiiri bir bildiri (mesaj) ileten bir metin olarak düşünebiliriz. Böyle olunca da elbette, şiiri dinleyen/okuyan kimsenin ve eğer sözlü olarak sunulmuşsa, metni aktaranın çeşitli nitelikleri, şiirden beklenen etkinin ölçüsü bakımından pay sahibi olacaktır. Bildiriyi alıcının yani şiiri dinlemekte ya da okumakta olanın, şairin yansıtmak istediği duygu, düşünce, imge, ve görüntüleri iyice algılayabilmesi için her şeyden önce, şiirdeki sözcükleri yeterince tanıması gereklidir. Sözcükleri ve genel kültür eksikliği nedeniyle kimi sözcükler ve tamlamalar gereğince tanınıp algılanmadığında şiirin etkisi azalacak, hatta yok olacaktır. Şairle okuyucu arasında bir bağlantının kurulabilmesi için her ikisinin bir yerde, belli bir kültür birikimine ortak olmaları gerekir. Çok yönlü, çok sevilmiş, bir divan şiirini okuyan kimse, şiirdeki sözcük ve tamlamaları ve onların arkasında kalan imgeleri, beyit içinde birbirleriyle çeşitli bağlantılara sokularak birtakım sanatların gerçekleşmesini sağlayan gönderimleri tanıyıp çözmek zorundadır. Örneğin Bâkî'nin anlaşılması zor olmayan:

Gözlerim yaşını sofi istemez yem kılduğum

Görmedim bir böyle har âlemde yemden incinür G. 76/5*

beytini okuyan bir kimse, beyitte iki kez tekrarlanan “yem” sözcüğünün birinci mısradaki *deniz*, ikinci mısradaki ise *hayvan yemi* olduğunu anlayıp bunu çözemezse beyitteki nükteli algılayamayacaktır. Yine beyitte *eşek* anlamına gelen *har* sözcüğünün *diken* ve *hakir* anlamlarını çağrıştıracak şekilde şair tarafından göz yaşlarıyla bağlantılı olarak bilinçli kullanıldığını da bilemeyecektir. Kaldı ki, çok daha ağırlı, çetrefil olan dizeler için uzunca bir hazırlık dönemi geçirmiş olmak, aynı çağın şiirlerini anlayabilecek kadar Osmanlıca öğrenip divan şiirinin niteliklerini bilmek gerekir.

Şiir dilinde sözcüklerin tek başlarına, değişik bağdaştırmalar, tamlamalar, aktarmalar, çağrışımlar, benzetmeler ve sapmalarla birlikte değişik anlam olayları içerisindeki kullanımının daha iyi değerlendirilebilmesi için **gösterge** kavramının anlaşılması gerekir:

XX. yüzyılın başlarında dilbilimde çığır açtığı genellikle benimsenen ve modern dilbilimin kurucusu sayılan İsviçreli bilgin Ferdinand de Saussure dilin bir terimler dizini, bir sözcük listesi değil, birbirleriyle sıkı ilişkiler içinde görev yapan bir göstergeler dizgesi, bütünü olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre göstergeler bir dilde, o dilin seslerinden oluşan ve bir nesneyle bir adı değil, kavramla ses imgesini nedensiz bir bağla birleştiren öğelerdir. Türkçe’den örnek verecek olursak Türkçe’de *g, ü, n, e, ş* seslerinden oluşan **göstergenin** iki yönü vardır. Bunlardan biri *gösterilen* olup güneşin kendisi değil, güneş kavramıdır, zihnimizde göstergeyle canlanan güneş tasarımıdır. İkinci yönü ise yine zihnimizde yer etmiş olan *gösteren*’dir. Bu da bir ses olmayıp sesin imgesidir; sessiz okumada bile bu ses imgesi derhal *gösterilen*’i çağrıştırır. Her iki öge sürekli olarak birbirini çağrıştıran, çağırıcı ve bir kağıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılmayan parçalardır. Gösterdikleri somut kavramla doğrudan doğruya bir bağlantıları olmadığı, her dilde ayrı bir karşılıkları bulunduğu için nedensiz sayılırlar. Böylece aynı kavram Türkçede *güneş* gibi bir göstergeyle anlatım bulurken Arapçada *şems*, Farsça’da *âfitab*, Latince’de *sol*, Japonca’da *taiyo* göstergeleriyle

⁶a.g.e, s. 68-69.

*(Gazel ve beyit numaraları şu eserdeki sıraya göre düzenlenmiştir.) Sabahattin KÜÇÜK, **Bâkî Divanı** (Tenkitli Basım), TDK Yayınları, Ankara, 1986.

dile getirilir. Yani bu ses bileşimleriyle, dile getirdikleri nesnelere arasında bir ilişki yoktur. Her dil birliğinin kendince oluşturduğu saymaca bir simgedir.⁷

Saussure, göstereyi birçok çağrışımların odağı olarak görür. *Yollamak* gibi bir gösterge bir yandan *yollama*, *yolluyorduk*, *yollandı* gibi çekimli biçimleri ve türevleri çağrıştırabilir; bir yandan anlamı yönünden ilişkili olduğu *göndermek*, *sevk etmek*, *ulaştırmak* gibi kavramların zihinde belirmesini sağlar. Ses yönünden *kollamak*, *sollamak* gibi öğeleri, biçim bakımından da aynı kuruluştaki (ad+la-) pullamak, tuzlamak gibi sözcükleri çağrıştırabilir.* Bilginin ölümünden sonra çeşitli açılardan, değişik araştırmacılar tarafından gösterge kuramı eleştirilmiş ya da birtakım yorumlar ve eklemelerle geliştirilmeye çalışılmış bunun sonucunda Dilbilimin alt dalı olan **Gösterge Bilimi** ortaya çıkmıştır.

Gösterge Bilimi 2005 yılı TDK sözlüğünde şu şekilde tanımlanmaktadır. "İletişim amacıyla her türlü gösterge dizgesinin yapısını, işleyişini inceleyen bilim, im bilimi, semiyolojik, semiyotik.

Son yıllarda gösterge üzerinde duran **Ch. S. Peirce** ve **R. Jakobson** gibi bilginlerin bu konudaki görüş ve önerilerini birleştiren **R. Kloepper**, göstergenin 3 tipini belirlemektedir:

a. İkona tipi: Bunlar, yukarıda değindiğimiz ve bir uyuşma, anlaşmaya bağlı öğeler gibi olmayıp doğrudan doğruya ses açısından gerçek bir benzerliğe dayanmakta, örneğin Türkçedeki *ciyaklamak*, *şakırdamak*, *vızır vızır*, *böğürmek* öğelerindeki gibi seslerin taklidi yoluyla (yansıma) oluşturulmuş bulunmaktadır.

b. Klavuz, dizin tipi: Gösterilenle gösteren arasında gerçek bir ilişkiye, nedenselliğe işaret eden öğeler. Bunlar parmak izleri, acıdan ileriye gelen bağırma gibi belli bir olay ya da durumu ortaya koyarlar. Örneğin Türkçede vaatle bulunankimsenin yüksek bir sesle *söz!* deyişi, bir daha yapılmaması istenen bir iş ya da hareket için *yetii!* göstergelerinin kullanılışı gibi.

c. Simge tipi: Gösterilenle gösteren arasında herhangi bir benzerlik ya da bilgiye dayanmayan, yalnızca bir uyuşma ürünü olarak kullanılan göstergeler. Sözcüklerin büyük çoğunluğu bu tipten göstergelerdir.⁸

Şiir dilinde anlam ve ses nitelikleri bakımından bu üç ayrı tip göstergenin özelliklerinden yararlanılmakla birlikte özellikle ilk iki tip, şiirde ses açısından taşıdıkları değerlerle anlatıma güç kazandırmaktadır.

Şiir, en eski örneklerinden beri içindeki söz öğelerinin, göstergelerin ses ve anlam gücüne dayanagelmıştır. Çalışmamızda öncelikle şiirsel anlatımda göstergelerin anlam yönünden nasıl yararlandırıldığı üzerinde durularak ayrıca anlamı bütünlük veren dilin ses yönü de ele alınacaktır.

Her şeyden önce belirtmelidir ki, dilbilimde **anlam** kavramı ve terimi de tartışmalıdır. Anlam teriminin içeriği konusunda tartışmalar günümüzde de sürmesine rağmen, anlam denilince, şeyleştirildiğimiz her şey akla gelmektedir. Ancak anlam terimi tekil bir göndergeye bağlanırsa, göndergenin varlığı sınırlandırılmış ve çok çeşitli olabilecek yönü, tekil bir görüntüye indirgenmiş olur. Bu sebeple, anlam teriminin geniş bir perspektifle değerlendirilmesi gerekir.

Anlam teriminin sözlükteki karşılığı, **1.** Bir kelimeden, bir sözden, bir davranış ve olgudan anlaşılacak şey, bunların hatırlattığı düşünce veya nesne, mana, fehva. **2.** Mana. Bir önermenin, bir tasarının, bir düşüncenin veya eserin anlatmak istediği şey⁹ olarak tanımlanmaktadır.

⁷ a.g.e, s. 70.

* Göstergenin öteki özellikleri ve gösterge konusunda daha geniş bilgi için bkz. Saussure, 1931, 98 ve ötesi, Aksan, 1971: 24 ve ötesi, Aksan, 1982: 155 ve ötesi.

⁸ a.g.e, s. 71-72.

⁹ Hasan Eren, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, s. 71.

Başka bir görüşe göre anlam, yalnızca konuşan, yazan ya da yaşayan bir insanın söylediklerinden, yazdıklarından, davranışlarından ve bütün bunlara aldıkları tepkilerden oluşmaz. Bir başka deyişle, işittiklerimiz ve gördüklerimiz değildir yalnızca anlamı oluşturan. Anlam, açıkça söylenenin, yaşananın, gözlemlenenin “altında, üstünde ya da yanında” bulunandır aynı zamanda.¹⁰

Anlam sözcüğünün dural bir değeri vardır. Anlam, oluş sonucu ortaya çıkan anlaksal imgeyi belirtir. Yani anlam, işaret edilenin arkasından gelendir. Dil, genellikle birden çok öge ile bu ögeler arasındaki ilişkilerden faydalanarak işlevini yerine getirir. Bu sırada bir dizge olan dilde anlam açısından bu ögeler birer birer ele almır ya da ögeler arasındaki ortak ilişki anlamı işaret eder.

Geleneksel dilbilimciler anlam kavramını, anlam değişmesi ve anlam aktarması denilen dil olaylarını açıklarken “bir sözcüğün yansıttığı kavram”¹¹ olarak tanımlarlar. Yirminci yüzyıl dilbiliminde ise anlamın yirmi kadar tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Bir sözlükte, bir sözcüğe eklenen öteki sözcükler”

“Bir nesnenin bir dizge içindeki yeri”

“Bir sözcüğün duygu değeri”

“Bir nesnenin, gelecekteki deneyimlerimiz içindeki pratik sonuçları”

“Bir simgeyi kullananın gerçekte belirttiği şey”¹².

Yukarıda geçen ve anlam sorunu ile doğrudan ilişkisi olan **kavram** ögesi de bugün yanıt bekleyen bir terimdir. Mantık açısından genellikle bu terim, “Bir objenin zihindeki tasarımı”¹³ olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu tanımlama somut nesnelere için geçerli olabilir. Dilde karşılığı olan ve zihinde rahatça tasarımı bulan algılanabilir nesnelere için uygun olan bu tanım, soyut kavramlar için eksik kalır. Doğan Aksan *kavramı* şu şekilde özetler:

“... Kavram, dünyadaki nesnelere, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşudur. Bu anlatım, *tuz, ip, tahta; yüreklilik, çöpçatan, açlık; hasıraltı, tepeden inme, açkögöz* gibi değişik ses ve biçimlerle, değişik yollardan gerçekleşir; somut ve soyut dediğimiz kavramlar oluşturur. Kavram, dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlamadır: *ağaç, bitki, hayvan, çiçek...* gibi”¹⁴

Anlam ve buna bağlı olarak *kavram* terimi tartışmalı olduğu halde birçokları dilde bir göstergenin tek bir kavramı yansıtmaması, değişik durumlarda çeşitli kullanımların bulunması gerçeğine dayanarak “Dilde anlam değil, kullanım vardır.” demektedirler.* Bu savı doğrulayacak pek çok ifadeyle günlük dilde karşılaştığımız gibi Bâkî'nin aşağıdaki beyitlerinde de bu durumu gösterebiliriz:

Fenâya virdi bülbül zâr ile gülzârı *tuymazsın*

İşitmezsin hezârün zârın ey gül zârı *tuymazsın* G. 39/1

Birinci dizedeki *tuymazsın* “haberinin yok” anlamında kullanılırken ikinci dizede “işitmezsin” anlamında,

¹⁰ Mehmet Rifat, *Homo Semioticus*, İstanbul, 2001, s. 11.

¹¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, 2000, s. 159.

¹² *a.g.e.*, s. 160.

¹³ Necati Öner, *Klasik Mantık*, İstanbul 1996, s. 14.

¹⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 151.

* Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Aksan., 1971: 54 ve ötesi, 1982, 162 ve ötesi.

Ko cengi çeng-i aşkun n' eydügin bilmezsin ey vâiz

Ne ranâ söyler ol çeng ile mûsîkârı *tuymazsın* G. 396/4

beytinde “anlamazsın” anlamında,

Vefâ eyler sanursın Bâkıyâ handân görüp yâri

Ne kasd-ı cân ider ol gamze-i hûn-hârı *tuymazsın* G. 396/5

beytinde ise “bilmezsin” anlamında kullanılmış olup bu ve buna benzer örnekleri kolaylıkla artırabiliriz.

Burada bir noktanın daha aydınlığa kavuşturulmasının gerektiğini düşünüyoruz. Nesnelere dilbilimdeki adıyla göndergelerin insan zihninde birtakım tasarımları ve değerleri olduğunu biliyoruz. Örneğin bize *çorba* dediğinde bunu sıvı, içilecek bir yemek çeşidi olduğunu öğrenmişizdir. *Kaya'nın* sert, büyük, ağır, bir taş olduğunu, *fil*'in büyük bir hayvanı, sinek'in ise küçük, uçucu bir böceği adlandırdığımızı, dil edinimi sırasında, bilginlerin *yaşam bilgisi* dedikleri ayrı bir birikim edindiğimiz için biliriz.¹⁵

Bilindiği gibi dili anlam açısından inceleyen dilbilim dalına **anlambilim** (semantik) denir. Anlamlı birimlerin bir araya gelmesinden doğan özellikleri konu almakla birlikte, anlamı oluşturan tüm öğelerin tümce içinde kurdukları anlam ağının yorumuyla da ilgilenir.

Anlambilim yani semantik, Yunanca sema (gösterge) sözcüğüne bağlanır. Başlangıçta anlamın sıfatı olarak değerlendirilmiş ve anlamsal sözcüğüyle karşılanmaya başlanmıştır. Semantik, anlamsal bir değişimdir. Bir sözcüğün semantik değeri, sözcüğün anlamıdır. Sözcük sınırları aşılarak terim her türlü göstergeye uygulanır. En başta sözcükleri ve bir bildirişim göstergesinin anlamını ilgilendiren her şey semantiğin alanına girer.

Anlambilim sözcükleri dil içinde inceler. Bu inceleme sırasında bazı sorulara cevap arar. Sözcük nedir? Bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağıntılar nelerdir? Sözcüklerin işlevleri dil içerisinde nasıl yerine getirilir? Bu soruların cevabı, anlambilim ile gerçek dünya arasında kurulabilecek iletişim için temel oluşturur. İletişim sırasında cümle yapısının anlaşılmasını ve eyleme geçilmesini sağlar.

Anlambilim ve ruhbilim arasındaki yakınlıktan doğan *davranışçı anlambilim* dili insan davranışının özel bir biçimi olarak göstermektedir. Son yıllarda hız kazanan bir anlambilim dalı da **sözcük anlambilimidir**.¹⁶

Bu alan, dilbilimde çeşitli adlarla anılan, genel dilde *sözcük* olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini anlam açısından inceleyen bir anlambilim dalıdır. Bu dal belli bir bağlamı hesaba katmadan sözcükleri ele alarak bir nesnenin, bir duygu, düşüncenin belli ses bileşimleriyle dile dönüştürülmesinde tutulan yol, bu bileşimlerin içerdikleri temel anlam ögesi, tasarımlar, duygu değerleri, yan anlamlar, sahne oldukları çeşitli aktarmalar, eşanlamlılık, eşadlılık, ters anlamlılık gibi konuları aydınlatmaya yönelir.¹⁷

Yüzyılımızın önemli dilbilim akımı *üretken dönüşümlü dilbilim*'de sözcük birimlerinin anlam yönleri üzerinde de durulmuş *yorumlayıcı anlambilim* adını alan kuramda insan zihninde bir sözlük bileşiminin bulunduğu benimsenmiştir. Bu sözlük içinde her bir sözcük birimi için *anlamsal belirleyiciler* adı verilen birtakım özelliklerin bulunduğu kabul edilir. Dil bilgisi ve yaşam bilgisi aracılığıyla zihnimizde yer eden bu özellikler aşağıdaki beyitte belirtilen göstergeler için şöylece belirlenebilir:

¹⁵Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 74.

¹⁶Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 141-144.

¹⁷Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 27.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



Serv û şimşâdı yürütmez ta'n-ı bülbül bağda

Seyr idelden cilve-i *nahl-i* hırâmânun senin G. 268/2

Beyitteki *serv*, *şimşâd*, *bülbül*, *bağ*, *nahl* göstergeleri tür adı olup zihnimizde daha çok bir *bahçe* tasavvuru uyandıracak anlamsal belirleyicilere sahiptirler.

Aynı kuramda, bunların yanı sıra anlam ayırıcıları vardır ki, sözcükbirimlerin en belirgin niteliklerini ortaya koyar. Örneğin *bülbül*'ün ayırıcısı kuş-hayvan; *serv*, *şimşâd*, *nahl*'in ise ağaç olarak düşünülebilir. *Yönlendirme kuralları* adını alan kurallar bu birimlerin ve başka birimlerin birbiriyle bağdaşarak kabul edilebilir, mantığa uygun tümceler ve kuramlar oluşturabilmelerini sağlar. Örneğin "*Bülbül serviye konu*" tümcesi, bülbülün canlı, kuş, servinin de konulacak bir nesne oluşu nedeniyle, anlam belirleyicileri arasında uyuşmayla kabul edilebilir nitelik kazanır. Ancak "Servî bülbüle konu" gibi bir tümce ise anlamsal belirleyicilerininin uyuşmaması nedeniyle mantığa aykırı, kabul edilemez bir kuruluştur.

Bu düzen, dilde kurulan tümcelerin okuyan/dinleyen tarafından doğru algılanmasını sağladığı gibi iletişimi de gerçekleştirir. Ancak şiir dili çoğu zaman bu düzenin dışına çıkarak değişik kuruluşlar ortaya koyabilmekte, böylece daha geniş tasarımlar ve duygusal etkiler doğurabilmektedir.

Hâtır kenare mâil iken *bahr-i aşkda*

Girdâba saldı *fülk-i dili* rûzgâr ise G. 441/3

Beyitteki "bahr-i aşk" ve "fülk-i dil" şiir diline özgü değişik kuruluşlardır. Bu kuruluşlar dilbilimde **alışılmamış bağdaştırmalar** olarak adlandırılmaktadır.

1. 2. Alışılmamış Bağdaştırmalar

Her dilde, birden çok sözcüğün tamlama, birleşik sözcük, terim ve deyim oluşturacak biçimde bir araya getirildiği, kimi zaman bunların kendi anlamlarıyla, kimi zaman da yeni bir anlamı yansıtmak üzere birbirleriyle bağdaştırıldığı görülür. Türkçeden örnek verecek olursak; *evin arsası*, *bozuk yol*, *işi bozulmak*, *çam devirmek* gibi bağdaştırmalarda sözcüklerin bir durumu, konuyu dile getirdikleri görülür.

Daha önce de değindiğimiz gibi, dildeki sözcüklerin çeşitli nitelikleri, birtakım *anlam belirleyici* ve *anlam ayırıcıları* bulunmaktadır. Örneğin *sarı defter* tamlamasını ele alalım. Tamlamadaki *sarı* sözcüğü ad soylu olup somut nesnelere için kullanılan bir renk olma gibi anlam belirleyicilerine sahiptir. Defter sözcüğünün ise sayılabilir, küçük, yazma aracı, kağıttan olma gibi anlam belirleyicileri vardır. Göndergesel anlamıyla her iki sözcük bağdaştırıldığında dinleyence yadırganmayan ve hemen anlaşılabilir bir tamlama olarak algılanır. Buna karşılık *sarı ilgi*, *aşk defteri* gibi dilde kullanılmamış ve mantığa aykırı birleştirmelerde anlamsal özellikler ve ayırıcılar arasında uyum sağlanamadığı için bu tür bağdaştırmalar, *alışılmamış bağdaştırma* olarak nitelendirilir.¹⁸

Alışılmamış bağdaştırmalar, anlam belirleyicileri arasında uyum olmayan, kimi zaman bir somut kavramla bir soyut kavramı bir araya getiren, ancak yarattıkları yepyeni tasarımlar ve duygularıyla dinleyen/okuyanda, ilk anda yarattığı irkilmeden sonra etkili olan sözcük bileşimleri ve dilde yerleşik olmayan kalıplar kurar.

Her ülkenin yazın dilinde, özellikle şiir dilinde sık sık rastlanan, temelinde aynı zamanda benzetmelerin de bulunduğu alışılmamış bağdaştırmalar; R. Jakobson'un açıklamalarına dayanarak Ünsal Özünü'ye göre *şiiresel anlambilim* adı verilebilecek olan bir dalın ortaya çıkmasıyla birlikte

¹⁸ Aksan, *Yunus Emre Şiirin Gücü*, s. 103-104.

şiir dilinin söz dizimine dilbilim yönünden yapılacak olan yaklaşımlarla daha da açıklık kazanacaktır.¹⁹

Türk şiirinin bütün dönemlerinde olduğu gibi, bütün müşahhas ve mücerret unsurların oldukça zengin bir estetik sistem içerisinde mantıki benzetmeler ve güçlü tasvirlerle tarif edildiği divan edebiyatımızda da, yepyeni hayaller ve imajlar yakalamaya çalışan divan şairleri teşbih, istiare, hüsn-i talil gibi sanatlar aracılığıyla, alışılmamış bağdaştırma olarak nitelendirdiğimiz terkiplerin çok özgün örneklerini ortaya koymuş ve sözcüklerin semantik alanlarını alabildiğine genişletmiştir.

Divan edebiyatımızda büyük şairlik yeteneği ve geniş kültür birikimiyle tanınan Bâkî de, divan şiirinin ve döneminin dilinin bütün olanaklarından yararlanmış, gazellerinde kendine özgü söz bileşimlerini ve alışılmamış bağdaştırmaları sık sık kullanmıştır. Hatta denilebilir ki onun şiirinin belirgin özelliklerinden biri de bu sözlere olan eğilimidir. Örneğin, beyitlerinde çok sık geçen sözcüklerden olan *gam* göstergesi, çeşitli tamlamalar içinde kullanılarak okuyucuda yepyeni tasarımlar ve duygular uyandırmış ve etkileyici olmuştur:

Bâkî *peleng-i kûh-ı gamun* pençesinde dür

Lutfun meded yitişmez ise bir dem öldürür G. 133/5

Beyitte, soyut **gamsözcüğünü** **kûh**(dağ) ve **peleng**(kaplan) gibi somut kavramlarla bağdaştıran şair, **gamsözcüğünü** temel anlamıyla kullanmış olup, **kûh** sözcüğünün *büyüklik, yücelik, ihtişam*; **peleng** sözcüğünün ise *yırtıcılık ve yabanilik* gibi tasarımlarından yararlanmış. Şair bu bağdaştırmayla çok büyük acılar çektiğini, aşk derdinin kendisini canından edeceğini, söylemektedir. Bu tamlamayı bütünleyip, zenginleştiren bir başka öge, aynı dizedeki *pençesinde dür* sözcüğüdür.

Görüldüğü gibi alışılmamış bağdaştırmalarda göstergelerden biri göndergesel anlamıyla kullanılırken, diğer göstergelerin çeşitli anlam özelliklerinden yararlanılmakta ve çeşitli duyguların devreye girmesi sağlanmaktadır.

Bir başka beyitte de *bela*, *sıkıntı eli* anlamında *dest-i mihnet* tamlamasıyla karşılaşıyoruz ki burada da somut bir kavram olan *dest* (el) ile soyut bir kavram olan *mihnet* bağdaştırılmıştır:

Dest-i mihnetten alınmaya yakam

Ger olursa ki âlem bir yana G. 11/4

Bu örnekte de *dest* göstergesinin göndergesel anlamının yanında, aktardığı çeşitli duygular (kavramak, zaptetmek), kişileştirilen *mihnet*'e yüklenmiştir. Yine aynı dizedeki *yakam* göstergesinin tamlamayı bütünlediğini, tek bir tasarım yerine değişik duygular oluşturduğunu görüyoruz.

Alışılmamış bağdaştırmalara Bâkî'nin gazellerinde yüzlerce örnek daha gösterebiliriz. Ancak konuyla ilgili aşağıdaki beyit örnekleri konunun anlaşılması açısından yeterli olacaktır:

Şehâb-ı lütfun âbın teşne-dillerden dirîg itme

Bu deştün bağı yanmış lâle-i numânıyuz cânâ G.13/2

Şahne-i devrân n' ola çekse çevürse dem-be-dem

İki kanlıdır anılmış bâde-i nâb u kebâb G. 20/4

Seng-i cevrünle ne dem dökse gönül şişesini

¹⁹ Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Ankara 1997, s. 65-66.

Gözlerimden dökülür katre-i nâ-yâb nedür G. 172/3
 Yenmez âb-ı çeşme-i çeşmüm dökünse lezzetin
 Şehd-i şîrîn-i muhabbet şol kadar kuvvetlüdür..G. 60/5

Çeksün livâ-yı saltanat-ı hüsnî kadd-i yâr
 Ol kâmeti ne serv û sanavber ne bân çeker..G. 154/2
 Nihâl-i cefâ şahıdur kadd-i yâr
 Anun mîvesi şîve vü nâz olur G. 112/4
 Bâkî musahhar oldu bana *kişver-i suhan*
 Geçdüm *serîr-i nazma* bu gün husrevâne ben G. 357/6

Örneklerde de görüldüğü gibi alışılmamış bağdaştırmalara yönelmek etkili anlatım çabasının bir ürünü ve benzetmelerden de yararlanan güçlü anlatımın eğilimidir. Şiirin insanı etkileyen yönlerinden birinin göstergelerin ustaca, özgün bir biçimde bağdaştırılmalarıyla ortaya çıktığını gözlemliyoruz. Şiir dilinde çok rastlanan bu bağdaştırmalar, doğrudan doğruya anlambilim aracılığıyla incelenebilir ve göstergelerin anlam çerçeveleriyle çözümlenebilir.

1. 3. Duygu Değeri

Göstergelerin *anlam çerçevesi* içine giren *duygu değeri* terimi *connotation* kavramından, onun çevresinden bütünüyle ayrılmaz; ancak göstergelerin duygularla ilişkili olan yönünü oluşturur.²⁰

Şiir dilinde duygu değeri taşıyan öğelerden geniş ölçüde yararlanıldığı bir gerçektir. Başlıca konusu *aşk* olan gazellerde divan şairleri ellerindeki belirli malzemeyle duygu değeri oluşturmak için beyitlerinde akla gelmedik yollar denerler. Diğer divan şairleri gibi Bâkî de beyitlerinde duygu değeri oluşturabilmek için her türlü anlatıma, dil kullanımına başvurmuştur. Örneğin aşağıdaki beyitte *dûr*, *diyâr-ı gam*, *mehcûr*, *esirgen*, *haste*, *dâr-ı gurbet* gibi duygu yüklü göstergeler bir araya getirilerek müthiş bir lirizm oluşturulmuştur.

Der-i dildârdan dûramdiyâr-ı gamda mehcûram
 Müselmanlar esirgen haste kaldum dâr-ı gurbette G. 432/3

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi aşağıdaki beyitlerde de duygu yüklü göstergeler bir arada kullanılmış ve bir duygu yumağı oluşturulmuştur:

Diyâr-ı gurbette düşdüm *cudâ* oldum mekânımdan
 Bu yirlerde *garîbem* yok-durur yanunca *hem-derdüm* G. 344/3
 Mâhrûlar bî-aded bir *âşık-ı rüsvâyı* ben
 Yitmeye bin *pâre* kılsam bu *dil-i şeydayı* ben G. 381/1
 Dil ne mihnetden kaçır hergiz ne *gamdan incinür*
Hecr elinden çekdügi *cevr û sitemden incinür* G. 76/1
 Ağlamazdum *zâr u zebûn* olduğuma

²⁰Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, s. 99.

Kalsa bir pâre gamun çekmege *tâkat bâkî* G. 525/4

Bâkî, kimi zaman tek gösterge veya tamlamayla beyitlerinde duygu değerini yakalar:

Begüm merdümlik it kendü çiger-güşen gibi besle

Yaşum *tufl-ı yetimündür* ki dâmânunda kalmışdur G. 165/3

Kanmaz şarâb-ı nâba lebün ârzû iden

Sîr-âb olur mı *teşne-i Kevser* serâbdan G. 365/3

Benzetmeler yoluyla duygu değeri:

Dildür sana arz itmege ahvâlümü gûya

Kabrümdeki hâk üzre biten tâze giyâhum G. 321/4

Bir hâb-ı gaflet içre hayâl-i muhâlde

Geçdi *nesîm-i subh* gibi *ömr-i nazenîn* G. 387/6

İkilemeler yoluyla:

Devr elinden *kâse kâse* yutduğum kanlardır ol

Katre katre tamlayan gözden *dem-â-dem* ey gönül G. 300/2

Lebünü âl ile öpmiş ola mı peymâne

İçeyin ölmez isem kanını *kana kana* G. 437/1

Ünlemlerden yararlanarak:

Gönül virdük bu fânî mülke Bâkî

Aceb gafletde kalduk *hey meded hey* G. 514/5

Komaz serkeşliğin bu nefis-i hod-rây

Müdârâ eylesen *vay* itmesen *vay* G. 519/1

Bâkî, aşağıdaki beyitte de, sözcük tekrarı yoluyla müthiş bir duygu değeri yakalamıştır:

Vaslum dilersin çün *didün* lutf idüben olsun *didün*

Yarın *didün* bir gün *didün* ferdâlara saldun beni G. 531/3

Özel adları kullanarak:

Seni *Yusufla* güzellikte sorarlarsa bana

Yusûfi bilmezsin ammâ seni ranâ bilürin G. 363/2

Kişileştirme yoluyla:

Bâğa sen serv-i revânı bir kadem bassun diyü

Haylî dökildi saçıldı yolına *berg-i hazân* G. 373/2

Sözceyle:

Yakam çâk eyledüm aşkun yolında dâğ-ı sînemde

İçinden genc peydâ oldı bir künc-i harâb açdum G. 320/2

Kişisel yan anlamlılıkla:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



La'lüne teslîm ider can borcın inkar itmezsin

Kılmasun gamzen *tekâzi* çekmesün *medyûnluğum* G. 325/2

Aşağıdaki beyitte de Bâkî, zahidlere olan öfkesini deyimle ortaya koymuştur:

Gül gibi bâde-i rengîne ne ibrâm gerek

Zâhidün *kanın içerdüm* eger ibrâm olsa G. 460/3

Aslında her sözcük, divan şiiri aşk psikolojisi içinde duygusal değer oluşturmak için belli bir bağlam ve bağdaştırma içerisinde beyitlerde bir araya getirilir. Bu duygusal değer sevgilisine kavuşamayan aşğın psikolojisini de en iyi şekilde yansıtmaya yöneliktir. Bâkî'nin gazellerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla daha çok *âh*, *nâle*, *dâğ*, *gönül* gibi tek tek göstergelerin yanında bağlam ve bağdaştırmalar yoluyla da duygusal açıdan güçlü anlatımlar oluşturulmuştur.

1. 4. Uzak Çağrışımlar

Şiir dilinde sözcüklerin tek tek anlamlarının çağrışımları yanında, farklı kuruluşlar içinde ortaya çıkan *uzak çağrışımlarından* yararlanılır. Bu uzak çağrışımlar sözcüklerin çokanlamlılığıyla karıştırılmamalıdır. *Uzak kavram bağlantıları* olarak da nitelendirilen bu öğelerle oluşturulan şiirsel anlatım biçiminde sanatçı bir kavram ya da bir imgeyi onunla yakından ilgili göstergelerle değil uzaktan dolayı göstergelerle yansıtmaya çalışmakta böylelikle okuyan dinleyende yeni yeni tasarımlar ve duyguların belirmesine yönelinmektedir. Okuyan dinleyene kişisel birtakım çağrışımlar yapma olanağı sağlayan, kişisel duygulanmalara yol açan bu anlatım biçiminde imgelerin betimlenmesine gidilmemekte, kimi zaman tek bir göstergeyle kimi zaman da birden çok göstergenin bağdaştırılmasıyla imgelerin aktarılmasına çalışılmaktadır.²¹

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi göstergeler, kendi çağrışımlarına ek olarak yüklendikleri uzak çağrışımlarla duygu, düşünce, tasarım açılarından şiir dilinin imkanlarının zenginleşmesini sağlamaktadırlar.

Sözvarlığı açısından belirli bir malzemeye ve sembolik bir şiir diline sahip olan divan şiirinde az sözle çok şey anlatmak esastır. "Gök kubbe altında söylenmemiş söz yoktur." ilkesinden hareketle, her şair kendisinden öncekilerin söylediklerini tekrar eder ve tekrar etmek zorundadır da. Çünkü divan şairine hazır olarak verilen bir hayal sistemi ve kelime kadrosu vardır. Şairin bu klişenin kabuğunu kırması için ince bir zevk ve zekaya sahip olması gerekir. Bu durum onlara bir sınırlama getirirse de tek bir göstergeyle bir hikayeye, kişiye, olaya vs. göndermeler yapma olanağını sunmaktadır.²²

Divan şiirini tanımayanlar için, divan şiirinin söz varlığındaki göstergeler sınırlı bir tasarım ve çağrışım alanına sahipmiş gibi görünebilir. Ancak bilindiği gibi divan şiirinde neredeyse her gösterge zengin çağrışımların ve tasarımların odağıdır. Sözelimi *zülfi* göstergesi göndergesel anlamıyla birlikte divan şiirinde kokusu, rengi ve şekli bakımından *misk*, *benefşe*, *sünbül*, *perişan*, *tarumar*, *silsile*, *kement*, *tuzak*, *yılan* vb. gibi çağrışımlar ve benzetmeler çerçevesinde değerlendirilir. Şairin şiirindeki *zülfi* göstergesinin anlam çerçevesi veya benzetildiği unsur bir bakıma şairin hislerini de ele vermektedir. Söz konusu şiiri okurken biz de şairin yaşadıklarını yeniden yaşayarak duygularını tecrübe ederiz. Bu unsurların bizim üzerimizde oluşturduğu uzak çağrışımlar, şairin sevinçlerini, korkularını, emellerini, beklentilerini ve endişelerini açıkladığı gibi, bunları yeniden yaşamamızı da sağlar.

²¹ Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, s. 70-71

²² Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997. s. 100-105.

Gönüller aldugin inkâr ider meger *zülfin*

Elini mushafa urmuş yemin ider *zülfin* G. 250/1

Âşığın gönlü sevgilinin saçına bağlıdır. Ancak beyitte kişileştirilen *zülûf* elini Kur'an'a basarak yeminle gönüller aldığı inkâr etmektedir.

Divan şiiri hakkında fazlaca birikime sahip olmayan bir kişi zülûf göstergesiyle birlikte diğer göstergeleri ancak bu kadarlık bir çağrışım alanıyla kavrayabilir. Ancak sevgilinin yanağının mushafa, ayva tüyelerinin de mushaftaki yazılara benzetildiğini bilirse beytin çağrışım alanının genişlediğini ve göstergelerin uzak çağrışımlara sahip olduğunu kavrayacaktır.

Diğer divan şairleri gibi Bâkî de gazellerinde divan şiirinin sembolik dilinin sunduğu imkanlardan sonuna kadar yararlanır. Divan şiirinin aşık psikolojisini, devrin yaşantısını, kendi hayatını, sanatkarlığını, arka plandaki duygularını geleneksel ifade kalıpları içerisinde gizlediği sembolik dille anlatır. Tabi bunu yaparken de divan şiirinin mazmun geleneğinden, telmihlerden, özel adlardan ve diğer edebi sanatlardan özellikle faydalanır.

Var mı bir dîvâne kim *geşt-i beyâbân* istemez

Uzlet idüp halkdan bir *beyt-i ahzân* istemez G. 206/1

Şair, *geşt-i beyâbân, beyt-iahzân* göstergelerini diğer göstergelerle (dîvâne, uzlet) birlikte kullanarak söz konusu göstergelerin uzak çağrışımlarından yararlanmaktadır. Bu çağrışımlar Mecnûn'un çöllere düşmesi ile Hz. Yakub'un yaşadığı yalnızlık'tır.

Hezârân özr-i leng eyler kaçar meydâne gelmezdi

Eğer Tâtâr-ı gamzen da' vet itse cenge *Timûrı* G. 484/3

Beytinde de şair, özel adlardan ve benzetmelerden yararlanarak uzak çağrışımlar yapmaktadır. Bilindiği gibi Timûr savaçılığı ve yenilmezliğiyle tanınan Moğol hükümdarıdır. Timûr'un topallığını bahane ederek sevgilinin yan bakışlarıyla mücadele etmek istemeyeceğini söylüyor.

Âh kim düşdi nâ-gehân gönlüm

Göricek ol çeh-i zenâhdânı G. 488/5

Düşdi, çeh göstergelerinin yaptığı uzak çağrışımlar yoluyla Harut ile Marut'un hikayesine telmih yapılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte de goncanın açılıp gül halini alması mazmunu gizlidir. Ancak bunu bildirecek hiçbir gösterge kullanılmamış olup *şirin hikaye* tamlaması uzak çağrışım oluşturacak şekilde kullanılmıştır:

Leblerin yâd eylese yârun lisân-ı hal ile

Nakl ider şirin hikâyet gonca-i rengîn-edâ G. 8/5

Zülûflerin yanakların üzerine dökülmesini yine yaptığı benzetmelerle uzak çağrışımlar oluşturacak biçimde anlatır:

Ârız-ı gül-gûnunun dâim hat-ı fermânına

Hâh u nâ-hâh eyler ol zülûf-i semen-bû ser-fürû G. 399/2

Sevgilinin gül renkli yanağındaki ayva tüyelerini fermandaki yazılara benzeterek o yasemin kokulu zülûfün istese de istemese de o buyruklara boyun eğeceğini söylüyor:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



Elünde *hâtem-i fazl* u belâgat ey Bâkî

Âdû-yı kec-nazar inkâr iderse *gözinebas* G. 220/5

Şair, *hâtem ve gözine bas* sözcüklerinin uzak çağrışımından hareketle aşağıdaki beyitte Hz. Süleyman'ın mührüne telmih yapmaktadır:

Gönül bir rind-i âlem-sûz şûh-ı şeh-levend ister

Ki aşk odına yakmağa dil ü cândan sipend ister G.143/1

Üzerlik tohumu yakıldığında tütsü gibi koku vermesinin yanında nazardan korunmak için ve efsûn yapmak için de kullanılır. Şair, bu göstergenin çağrışımlarından da yararlanmaktadır.

Zülfün el bir eyleyüp turranla pinhân itdiler

Hâtem-i dil hâsılı ya andadur ya bundadur G. 157/4

Hz. Süleyman'ın mührünü bir devin kaçırıp gizlemesine kişileştirme yoluyla çağrışım yapılmaktadır.

Görmez cihânı gözlerümüz yâri görmese

Mir'ât-ı hüsnî var ise *âlem-nümâ* imiş G. 218/4

Beyitteki âlem-nümâ göstergesiyle İskender'in her tarafı gösteren aynasına da telmih yapılmıştır.

Bu bâzâr içre düşmez dâne-i eşküm gibi gevher

Gel ey *cânriştesi* şimden girü dürr-i Adenden geç G. 30/4

Beyitte *bâzâr, gevher, cân riştesi* sözcüklerinin yarattıkları zengin çağrışımlar yanında diğer sözcüklerle birlikte kullanılışları, inci tanelerinin iplikten geçirilerek tesbih yapılması gibi bir uzak çağrışımı ortaya çıkarmaktadır.

Koyup nâmûs ile ârı düşüp kuy-ı harâbâta

Yürür çâk-i girîbân olup *erbâb-ı melâmetler* G. 166/3

Erbâb-ı melâmet, sıkıntıya katlananlar, ayıplananlar gibi sözlük anlamlarının yanında eski bir tarikat olan melâmetiyye tarikatını çağrıştıracak şekilde beyitte kullanılmıştır.

Divan'ındaki 171. gazelde Bâkî, yaşlandığını ve ölüme yaklaştığını göstergelere yüklediği uzak çağrışımlarla anlatmaktadır:

Uçdı bu fezâlardan mürğ-i dil-i nâlânım

Ârâm idemez oldum *efkâr-ı seyâhat* var G. 171/2

Nûş eylese âşık tâ haşre dek ayılmaz

Bezm-i felekün bilmem *câmunda* ne hâlet var G. 171/3

Gitdükçe harâb eyler mülk-i dil-i vîrânı

Dehrün bu cefâsından *birşâha* şikâyet var G. 171/5

Aşağıdaki beyitte de *ay tutulması* mazmunu gizlidir:

Tutdı mihri cihânı ol mâhun

Pertev-i âfitâbdur gûyâ G. 14/5

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



Aşağıdaki beyitte de güneşle ilgili bir uzak çağrışım yapılmıştır:

Şöyle olmuş câm-ı aşk-ı yârdan mest ü harâb
Kendüsin *dîvârdandîvâra* urmuş âfitâb G. 20/1

Güneşin gökyüzünde hareketiyle ışınlarının duvarlara yansımaları gerçeğini şair, daha güzel bir nedene bağlamıştır. Güneş, kişileştirilerek sevgilinin aşk şarabının sarhoşluğuyla kendisini duvardan duvara vurmaktadır. *Duvardan duvara* ikilemesi diğer göstergelerle birlikte kullanılışıyla daha geniş bir çağrışım uyandırmıştır.

Semâ'a girse n'ola câm-ı meyden zâhid-i huşyâr
Ki raks-ı zerreye hurşîd-i âlem tâb olur bâis G. 29/2

Toz zerrelerinin güneş ışınları önündeki hareketi güzel bir benzetmeyle uzak çağrışımlar uyandırmaktadır.

İzâr-ı yâr araknak olunca ey Bâkî
Görenler itdi sanur mâh ile kırân ülker G. 150/5

Gezegenlerin bir burçta birleşmesiyle ilgili uzak çağrışım yapılmıştır.

Hevâ-yı aşkun içre ben kaçurdum Kâfa sîmurgı
Cenâh-ı himmeti ol dem ki mânend-i ukâb açdum G. 320/4

Çok çeşitli yollarla yukarıdaki beyitte uzak çağrışımlar silsilesi oluşturulmuştur. *Hevâ-yı aşk*, *cenâh-ı himmet* birer somutlama örneği olup; *Kâf*, *sîmurg* göstergeleri ise efsanelere dayalı alegorik anlatımlardır. Beyitte ayrıca *kartal* benzetmesi de yapılmıştır. Bütün bu öğeler aracılığıyla okuyucuda öznel tasarım ve çağrışımlar uyandırılmıştır.

Bülbülde savt-ı rengîn güllerde sûret-i Çîn
Fasl-ı bahâr Mânî gülşen Nigârhâne G. 470/3

Mânî, Çinli bir nakkaştır. Mânî'nin resim atelyesine de Nigârhâne denmektedir.

Yakam çâk eyledüm aşkın yolında dâğ-ı sînemde
İçinden genc peydâ oldı bir künc-i harâb açdum G. 320/2

Hazineler genellikle harabelerde bulunur. Şair de bağrındaki yaraları rengi itibariyle hazineye benzetmiştir.

Meclisde câm-ı la'l-i lebün vasfın eyledüm
Tahsînler itdi cür'a bana kıldı hâk-bûs G. 212/2

Kadehin dibinde kalan şarabın tortusunu dökerlermiş. Şair bu olayı kendince yorumlamış.

Geldi zuhûra çâh-ı ademden çıkup yine
Mîzâne girdi Yûsuf-ı Kenân-misal gül G. 308/2

Hız. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına işaret edilmiştir.

Arsa-i aşkda gör Hazret-i Mevlânâyı
Turmayup dahı döner üstine yoldaşları G. 483/2

Mevlevilikte semaha girme olayına işaret edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



Öpelden la'lüni âl ile bâde câm u sâgar hem

Benüm çün dem be dem ağlar *sürâhî şem-i enver* hem G. 343/1

Mumun yağının erimesi ve sürahiden sürekli sıvı akması şair tarafından daha güzel bir nedene bağlanmıştır.

Bâkî, birçok beytinde uzak çağrışımları benzetmeler aracılığıyla sağlamaktadır:

Dıldür sana arz itmege ahvâlümü gûyâ

Kabrümdeki hâk üzre biten *taze giyâhum* G. 321/4

Mezarının üzerinde bitecek otlarla ilgili uzak çağrışımı benzetme yoluyla ortaya koymuş.

Aşağıdaki beyitlerde de benzetmeler yoluyla uzak çağrışımlar yapılmıştır:

Sîne pür-şûle-i şevk olsa *dil-i Mûsî-vâr*

Nâr zann eylediğün *nûr-itecellî* görünür G. 74/4

Hat degüldür görinen âb-ı izârında velî

Bî-vefâlık ol mehün *kir* getirüpdür yüzineG. 463/2

Hevan içre ezel bire sadme urdı *sarsar-ı âhum*

Döner dolâb-ı çarh ol dem bu demdür âsiyab-âsâ G. 2/2

Bâkî, gazellerini tasavvuf kaygısıyla yazmamıştır. Ancak kullandığı sembollerin çoğu bu kaynaktan beslenerek şiire girdiği için kimi beyitlerinde sevgili giderek genişleyen bir hüviyetle, bizde uzak çağrışımlar uyandırır:

Hayâl-i *hâl uhattundan* beni hâlî olur sanma

Gönülden çıkmaz ol endîşeler *vahdetdekesretde* G. 432/4

Tasavvufî açıdan bakıldığında sevgilinin yanağındaki ben birliği, ayva tüyleri ise çokluğu temsil eder.

Derd ü belâ ü gam bana ayş u safâ sana didi

Şol ki ezelde derdüne kâil olup *belâ* didi G. 528/1

Beyitte kullanılan *belâ* sözcüğüyle Elest Bezmi'ne telmih yapılmıştır.

Aşağıdaki beyitte de *ayna ve nemed* aracılığıyla uzak çağrışımlar yapılmıştır. Aynanın hem ön hem arka yüzü vardır. Ayrıca aynalar eskiden yünden yapılmış keçe içinde saklanırdı. Bâkî, beyitte dervişlerin yün hırka giyerek dünya nimetlerinden uzaklaşmalarına da vurgu yapmıştır:

Âyine gibi halka mürâilik eylemez

Bâkî sâfâ-yı hatır ile geydi bir *nemed* G. 43/5

Bâkî'nin gazelleri içerisinde şahsi yaşantısıyla ilintili olarak sembolik anlatımlarla ve uzak çağrışımlarla dolu beyitler de vardır:

Nâdân elinden alma eger irse destüne

Şehbâz-ı âşiyâne-i devlet yeden bî-yed G. 43/2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



Bâkî, cahil kimseleri kendisine muhatap olarak görmeyip, üstü kapalı olarak devlet yönetiminin cahillerin elinde bulunduğunu söylemektedir.

Pûte-i hicrân içinde sîm-tenler aşkına

Gerçi yanur yakulur âşık veli *altun* olur G. 142/4

Divan şiirimizdeki genel anlayış çerçevesinde, hasret ve ayrılığın aşığı olgunlaştırdığı fikri tekrarlanmaktadır. Ancak bu ifadelerde dikkat edilmesi gereken husus çekilen acı sonucunda altına ulaşılacağı düşüncesidir. Bâkî'nin gazelleri içerisinde de bu düşünceye paralel beyitler oldukça önemli bir yer tutmaktadır:

Eşk-i *sîm* ü çihre-i zerdî yiter vech-i maâş

Bir cihetden âşka *dînârudirhem* gelmesün G. 355/4

Ne la'l-i kâna mâil aşk eri ne tâlib-i zerdür

Sirişk-i âl ü rûy-ı zerd ana hoş zîb ü *zîverdür* G. 149/1

Bâkî'nin şahsi yaşantısı da göz önünde bulundurulunca altına ulaşmak için en uygun yolun yüksek bir mevki elde etmek olduğu anlaşılacaktır.

Bâkî, yaşadığı sürece makam ve mevki isteğinden vazgeçmemiştir. Padişahlara yakınlığı, neredeyse sürekli devam ettiği halde, bir türlü umduğu son makama yükselememiştir. Çoğu kez de cesur ve pervasız davranışları yüzünden saraya yakın rakipleri tarafından padişaha gammazlanmıştır. Divan şiirinin sembolik dili çerçevesinde bunu beyitlerine de yansıtmıştır.

Yâr defterden yine Bâkî kazanmak var dimiş

Yanlıştan anlatmış âdûlar ben kulın sultânuma G. 434/5

Uğradığı hayal kırıklıklarını yine sembolik dille anlatmıştır:

Tolu urmuş tarlaya döndürdi devrân sohbeti

Câm sınımış mey dökülmüş dest-i sâkî kalmadı G. 533/4

Uzak çağrışımlar başlığı altında değerlendirilen örnek beyitlerde de görüldüğü gibi Bâkî, divan şiirinin sembolik dili aracılığıyla şahsi yaşantısını, arka plandaki duygularını, devrin sosyal olaylarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte benzetmeler, aktarmalar, özel adlar, telmihler ve özellikle bağdaştırmalar aracılığıyla göstergelerin semantik alanlarını genişletmiş, böylelikle uzak çağrışımlara zemin hazırlamıştır.

Bâkî'nin gazelleri içerisinde uzak çağrışımlar bağlamında değerlendirilmesi gereken diğer beyitlerin numaraları ise şöyledir: 3/3, 4/2, 8/6, 8/7, 9/1, 15/4, 22/1, 25/7, 26/1, 27/5, 28/5, 35/3, 38/1, 39/1, 39/3, 50/2, 56/2, 61/4, 66/1, 70/2, 88/2, 88/3, 129/4, 136/2, 138/2, 234/4, 249/1, 309/2, 410/3, 484/5, 505/4, 547/5

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, Engin Yayınları, Ankara, 1971.

AKSAN, Doğan, Anlambilim, Engin Yayınevi, Ankara, 1998.

AKSAN, Doğan, Şiir Dili ve Türk Şiir Dili, Engin Yayınları, Ankara, 1999.

AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

AKSAN, Doğan, Yunus Emre Şirinin Gücü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013



- AYVAZOĞLU, Beşir, Aşk Estetiği, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.
- BAŞKAN, Özcan, Lengüistik Metodu, Çağlayan Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1967.
- BAŞKAN, Özcan, Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988.
- BİLGEGİL, M. Kaya, Edebiyat Bilgi Teorileri, (I. Belâgat), Ankara, 1980.
- DİLÇİN, Cem, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- DİLÇİN, Cem, "Divan Şiirinde Gazel", Türk Dili Şiir Özel Sayısı 2, Divan Şiiri, TDK Yayınları, Ankara, 1986.
- ELLUL, Jozef, Sözü'n Düşüşü, Arslan Hasan (Çev.), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- EREN, Hasan, Türkçe Sözlük, c. I, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- BİLKAN, Ali Fuat, "Benzer ki Bir Şikâyeti Var Rüzgârdan", Dergâh, s. 123, (Mayıs 2000), ss. 1, 8-11.
- İPEKTEN, Haluk, Bâkî-Hayatı-Sanatı-Eserleri, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- KANTEMİR, Enise, Yazılı ve Sözlü Anlatım, Engin Yayınları, Ankara, 1997 ss. 20-26.
- KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî Divanı (Tenkitli Basım), TDK Yayınları, Ankara, 1986.
- LEVEND, Agah Sırrı, Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler ve Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- MARTINET, Andre, İşlevsel Genel Dilbilim, (Çev. Berke Vardar), Multilingual Yayınları, İstanbul, 1998.
- ONAY, A. Talat, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, Edebiyat Dil Kullanımları, Doruk Yayınları, Ankara, 1997.
- PALA, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.
- RİFAT, Mehmet, Homo Semioticus, Om Kuram Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.
- RİFAT, Mehmet, Gösterge Eleştirisi, Tavanarası Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 6-68.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, Bâkî Divanından Seçmeler, TDK Yayınları, Ankara, 1987.
- YERGUZ, İsmail, Bakî, Yaşamı-Sanatı-Yapıtları, Engin Yayınları, İstanbul, 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

